

Správa mestského hospodárstva v Košiciach v 16. a 17. storočí

Milena Ostrolucká

vol. 2, 2013, 1, pp. 53-58

The Municipal Economy Administration in Košice in 16th and 17th century

The presented paper deals with the organization of municipal economy administration in Košice in 16th and 17th century. The study is based on the analysis of the lists of elected municipal officials, the account books of city and individual officials from the particular period, which are located in Košice City Archives. It presents and evaluates transfers in the structure of municipal economy administration and its competences in the period of municipal economic and political bloom as well as in the period of its gradual stagnation.

Key words: City of Košice. Košice City Archives. Municipal economy administration. Officials. Competences. 16th and 17th century.

Organizácia samosprávy slobodného kráľovského mesta Košice sa vytvárala od stredoveku a stále sa vyvíjala. Okrem richtára, dvanásťčlennejestskej rady a na 6 stolov rozdelenej volenej obce v čele s rečníkom (tribúnom ľudu, resp. formundom) boli postupom času každoročne volení aj predstavitelia cechov a mestskí úradníci. Výsledky volieb boli zapisované do mestských kníh spolu so zápsmi z rokovaníestskej rady, neskôr sa na zapisovanie vyčlenili osobitné mestské knihy – libri restorationum, zachované v Archíve mesta Košice od roku 1566.¹ Za mestského úradníka mohol byť zvolený len členestskej obce – mešťan, tzn. ten, kto splnil všetky podmienky udelenia mešťianskeho práva. Jednou z podmienok bolo aj vlastníctvo domu v meste. Ak mešťan dom stratil či predal, funkciu ďalej vykonávať nemohol.² Najvýznamnejšie úrady zastávali spravidla len členoviaestskej rady, menej významné členovia volenej obce.

Úradníci plnili funkcie v oblastiestskej administratívy, správy hospodárstva, súdnictva, bezpečnosti a verejného poriadku. Zápisy z každoročných volieb mestských úradníkov dokumentujú postupné rozčleňovanie ich agendy a zvyšovanie ich počtu. Podľa zápisov vestskej knihe z rokov 1516 – 1529 malo mesto v roku 1518 15 úradníkov, v roku 1566 ich bolo 46, v roku 1607 až 50.³ Počas 17. storočia sa počet volených úradníkov pohyboval od 23 do 83.

Významné miesto medzi nimi mali úradníci správy mestského hospodárstva. Za kvalitu správy mestského majetku zodpovedal čelný predstaviteľ volenej obce – rečník. Riadil voľby mestských úradníkov, bol poverený kontrolou ich činnosti a každoročne vykonával revíziu vyúčtovaní ich hospodárenia.⁴ Aj organizácia správy mestského hospodárstva sa postupom času menila. V roku 1518 udávajú pramene 14 úradníkov. Boli to správcovia mestského domínia, mestských financií,estskej váhy, stavieb a mlynov, hospodárenia s obilím

1 Archív mesta Košice (ďalej AMK), fond (ďalej f.) Slobodné kráľovské (municipiálne) mesto Košice 1239 – 1922 (ďalej SKMK), Supplementum H., Knihy volieb pod signatúrou HIII/2, re 1-17 z rokov 1566 – 1909.

2 HALAGA, Ondrej R. *Archív mesta Košíc. Sprievodca po fondoch azbierkach*. Praha : Archivní správa Ministerstva vnitra, 1957, s. 17.

3 HALAGA, Ondrej R. *Archív mesta Košíc...*, s. 19.

4 HALAGA, Ondrej R. *Archív mesta Košíc...*, s. 15.

a tridsiatku.⁵ Na začiatku 17. storočia (v roku 1602) malo mesto 35 hospodárskych úradníkov. K už spomenutým pribudla správa vyberania daní, hospodárenia s vínom, s pivom, správa obchodov, trhov a správa mestskej tehelne. Správa mlynov splynula so správou stavieb.⁶ V 17. storočí sa počet hospodárskych úradníkov postupne stabilizoval. V roku 1700 udávajú knihy volieb 39 novozvolených mestských hospodárskych úradníkov.⁷

Tabuľka č. 1. Obsadenie mestských hospodárskych úradov v roku 1625⁸

Úrad	Mená a priezviská úradníkov
správa mestského domínia	Štefan Almassi, Juraj Paludnigh
správa mestských financií	Štefan Zegedi, Ján Colmitius
správa mestských viníc	Valent Kunczik, Václav Schwertell, Gašpar Rot, Ján Debreczeni, Baltazár Solman
stavebný úrad	Gregor Binder, Mikuláš Zöcs, Demeter Zigiarto, Ján Dir
správa hospodárenia s pivom	Martin Rossman, Andrej Demek, Štefan Peregdi, Gašpar Kirali
správa chudobinca	Gregor Miskolczi, Michal Vass, Martin Zabo
daňový úrad	Peter Monar, Andrej Maklari, Juraj Freidenberger
tridsiatkový úrad	Štefan Zegedi, Ján Colmitius
farský úrad	Juraj Pap, Adam Czurman
obilný úrad	Valent Pinzvanger(?), Ján Varadi Eötveös, Pavol Kupferschmid
mestská váha	Juraj Kupferschmid, Ján Bacsio
správa obchodov (patík)	Michal Augst, Michal Trucz
správa výroby šindľov	Matej Neuman, Matej Kovacz(?), Žigmund Binder
správa daní pre Dolné predmestie	Dávid Zöcs, Jakub Zabo
správa daní pre Horné predmestie	Samuel Strobel, Martin Bata Zabo
správa mestskej tehelne	Ján Gombkötö
správa ubytovania	Gašpar Czigai, Ján Gombkötö
správa trhu (trhový richtár)	Ján Körtvelessi Kovacz

Hospodárski úradníci vykonávali svoje funkcie podobne ako richtár a členovia mestskej rady spočiatku bezplatne, postupom času už zrejme plat dostávali. V celoročných vyúčtovaniach mestského hospodárenia sa však ich plat na rozdiel od platov ostatných mestských zamestnancov uvádza len sporadicky. Výnimkou je zápis v knihe volieb z roku 1701. V ňom sa uvádza okrem ročného platu richtára (500 zlatých) a rečníka (200 zlatých) aj

5 AMK, f. SKMK, Supplementum H., HIII/2, mac 4.

6 AMK, f. SKMK, Supplementum H., HIII/2, re 4.

7 AMK, f. SKMK, Supplementum H., HIII/2, re 9.

8 Tabuľka bola spracovaná na základe údajov v knihách volieb: AMK, f. SKMK, Supplementum H., HIII/2, re 6, fol. 54-55.

plat správcu mestského domínia (120 zlatých) a správcu mestských viníc (120 zlatých). Okrem platu mal správca mestského domínia dostať aj 6 vozov sena a 12 gbelov ovsu.⁹

Každý úradník správy mestského hospodárstva viedol účtovný register príjmov a výdavkov a celoročné vyúčtovanie hospodárenia predkladal raz za rok na zasadnutí mestskej rady. Mnohé z vyúčtovaní sa zachovali v Archíve mesta Košice. Spolu s knihami mestských príjmov a výdavkov sú významnými prameňmi vývoja organizácie, štruktúry a kompetencií správy mestského hospodárenia.¹⁰

K najdôležitejším úradom patrila v 16. storočí správa mestského panstva – tzv. grófsky úrad. V 16. a 17. storočí ho spravovali dvaja správcovia (Groffen, gróf tisztek). Rozsiahle mestské domínium tvorilo 30 poddanských dedín v okolí Košíc a v oblasti Tokaja, aj rozsiahle lesy patriace mestu už od 14. storočia.¹¹ „Grófi“ spravovali nemalé príjmy, ktoré plynuli z tohto rozsiahleho majetku – z daní a dávok platených poddanskými dedinami, z prenájmu za dedinské mlyny, pivovary a sladovne, z desiatkov z majetku poddaných, z priameho predaja vína, piva a pálenky na dedinách. „Grófsky úrad“ mal na starosti aj kontrolu plnenia poddanských povinností voči mestu.

Tabuľka č. 2. Správcovia mestského domínia v rokoch 1650 – 1670¹²

Rok	Meno a priezvisko	Rok	Meno a priezvisko
1650	Sebastián Szentkiraly, Mikuláš Baros	1660	Sebastián Szentkiraly(i) Martin Madarasz
1651	Mikuláš Soporny, Mikuláš Baros	1661	Sebastián Szentkiraly(i) Martin Madarasz
1652	Gregor Miskolczy, Mikuláš Soporny	1662	Sebastián Szentkiraly(i) Martin Madarasz
1653	Ján Kerwitzky, Gregor Miskolczy	1663	Martin Madarasz, Andrej Feya
1654	Ján Keviczky (Kewitzky), Mikuláš Baros	1664	Michal Kallay, Andrej Feya
1655	Michal Kallay, Vavrinec Karoly	1665	Michal Kallay, Andrej Feya
1656	Andrej Nyeregyarto, Michal Kallay	1666	Andrej Tornay, Eliáš Czaban
1657	Andrej Varyasy Nyeregyarto, Michal Kallay	1667	Martin Madarasz, Andrej Tornay
1658	Sebastián Szentkiraly, Martin Madarasz	1668	Štefan Kassay, Andrej Tornay
1659	Sebastián Szentkiraly, Martin Madarasz	1669	Štefan Kassay, Andrej Tornay
		1670	Štefan Kassay, Ján Schirmer

9 AMK, f. SKMK, Supplementum H., HIII/2, re 9, fol. 105.

10 AMK, f. SKMK, Supplementum H., Rationes officialium civitatis pod signatúrou HIII/3, of. 1-53 z rokov 1509 – 1726. AMK, f. SKMK, Supplementum H., Rationes dispensatorum civitatis pod signatúrou HIII/3, dis. 1-39 z rokov 1431 – 1733.

11 Podrobnejšie o vývoji mestského panstva v štúdií O. R. Halagu: HALAGA, Ondrej R. Domínium mesta Košíc a jeho agrikultúra. In: *Agrikultúra*, 1989, č. 22, s. 13-39.

12 Tabuľka bola spracovaná na základe údajov v knihách volieb: AMK, f. SKMK, Supplementum H., HIII/2, re 7 a re 8.

Hospodárske a politické pomery v Uhorsku v 17. storočí sa však na stave mestského domínia prejavili veľmi negatívne. Už na počiatku 2. pol. storočia muselo dať mesto do zálohu kvôli narastajúcim dlhom takmer 2/3 svojho panstva, aj keď to bol najväčší zdroj mestských príjmov. Zatiaľ čo v polovici 17. storočia vlastnili Košice Myslavu, Bašku, Nižný Klátov, Vyšný Klátov, Kavečany, Košickú Belú, Košické Hámre, Zlatú Idku, Forró, Košickú Novú Ves, Ťahanovce, Kostol'any, Tepličany, Malú Viesku, Sokol', Veľkú a Malú Lodinu, Ružín, Radačov, Bzenov a pravdepodobne aj Rokycany, Dobrovu, Suchú Dolinu, Bukovec, Hýľov, Kalšu, Slivník, Garadnu a Nižnú a Vyšnú Soboňu,¹³ súpisy poddanských dedín a poddaných z konca 17. storočia spomínajú už len polovicu a menej. Napr. v súpise z roku 1693 sa uvádza len 15 poddanských dedín – Vyšný a Nižný Klátov, Myslava, Garadna, Ťahanovce, Sokol', Veľká a Malá Lodina, Ružín, Košické Hámre, Malá Vieska, Košická Belá, Kostol'any, Zlatá Idka a Kavečany.¹⁴

V 2. polovici 16. storočia sa od správy mestského domínia odčlenilo spravovanie mestských viníc a predaja vína. Kniha volieb z roku 1566 už dokumentuje voľbu až 5 vínnych úradníkov (Weinherren).¹⁵ Víno bolo jednoznačne najvýnosnejším obchodným artiklom mestského hospodárstva aj v 17. storočí. 4 – 5 úradníci spravovali všetky vinice v majetku mesta – v Tokajskej oblasti, v poddanských dedinách v okolí Košíc i na mestských majeroch. Viedli evidenciu množstva dopostaveného vína, množstva vína dodávaného do jednotlivých vínnych pivníc, množstva vína plateného mestu ako desiatok košickými mešťanmi. Sledovali investície do rekultivácie mestských viníc, zabezpečovali aj vývoz a dovoz vína.¹⁶ V 80. rokoch 17. storočia patrili mestu vinice košického a kerestúrskeho majera, tokajské vinice v Tállyi a Szántó (Nagy Sátor, Fekete Jakab, Gelenczer, Patócs, Nagy Hasznos, Kis Hasznos, Kerestyen Michal, Gradics) a vinice na území mesta – na Červenom brehu, Varanajke, Hraničnej, Krivej a Terharaszty.¹⁷ V roku 1700 prevzal správu mestských viníc v Tokajskej oblasti inšpektor pre správu tokajských viníc v Szántó a v Košiciach vznikla Správa košických viníc.¹⁸ V 17. storočí tvorili príjmy z vína vždy najvyššiu položku mestských celoročných príjmov – v roku 1612 to bolo 26,1%, v roku 1690 31,6%, v roku 1698 17,1%.¹⁹

Pre mesto boli v 17. storočí dôležité aj príjmy z varenia piva v dvoch mestských pivovaroch v Košiciach a v Myslave. Všetky záležitosti výroby a predaja piva patrili do kompetencie zvyčajne dvoch úradníkov (Bierherren, sör tisztek). V roku 1690 tvorili príjmy z hospodárenia s pivom 19% celoročných mestských príjmov.²⁰

Vydelením časti kompetencií „grófskeho“ úradu vznikla už v stredoveku aj správa hospodárenia s obilím. V 17. storočí zastávali tento úrad 3 – 4 úradníci (Getreidherren, búza tisztek). Spravovali pestovanie obilia a ostatných poľnohospodárskych plodín v mestskom domíniu, príjmy z obilia a plodín odvádzaných mestu poddanými ako desiatok z úrody, hospodárili s obilím určeným pre mestské mlyny, zabezpečovali jeho nákup pre mesto v čase neúrody. Mali na starosti zásoby obilia v mestských sýpkach, dodávali ho sladovní a špitálu, vydávali ho ako naturálie mestským zamestnancom.²¹

13 HALAGA, Ondrej R. *Domínium mesta Košíc...*, s. 17-18.

14 AMK, f. SKMK, Schwartzenbachiana N 18573.

15 AMK, f. SKMK, Supplementum H., HIII/2, re. 1.

16 AMK, f. SKMK, Supplementum H., HIII/3, dis. 24, HIII/3, of. 11.

17 OSTROLUCKÁ, Milena. Mestské hospodárenie Košíc v 17. storočí v zrkadle prameňov Archívu mesta Košíc. In *Slovenská archivistika*, 1993, roč. XXVIII, č. 1, s. 58.

18 HALAGA, Ondrej R. *Archív mesta Košíc...*, s. 101.

19 OSTROLUCKÁ, Milena. *Mestské hospodárenie...*, s. 58.

20 AMK, f. SKMK, Supplementum H., HIII/3, dis. 28.

21 AMK, f. SKMK, Supplementum H., HIII/3, dis. 24.

Štyria správcovia stavieb a mlynov (épitő és malom tisztek) dbali o maximálne využitie mestských mlynov, dozerali na kvalitu a množstvo mletého obilia, vykonávali stavebný dozor na stavbách a opravách mlynov, mestských budov, ulíc, ciest a mostov, zaobstarávali stavebný materiál včítane dreva z mestských lesov.²²

Správa tridsiatku vznikla tiež už v stredoveku. Dvaja úradníci (Dreysyger, harminczad tisztek) spravovali príjmy z polovičného tridsiatku z dovozu a vývozu zahraničného tovaru. Z ich vyúčtovaní je možné sledovať postupný hospodársky úpadok mesta a jeho obyvateľov na konci 17. storočia. Ak ešte v pol. 16. storočia tvorili príjmy mesta z polovičného tridsiatku takmer 24%, v roku 1612 to bolo 13% a v roku 1698 dokonca už len asi 4,9%.²³

Daňoví úradníci (Losungherren, adó szedő tisztek) boli v 17. storočí traja pre mesto a dvaja pre predmestia. Na vyberanie daní im slúžili súpisy obyvateľstva a knihy taxy, obsahujúce rozdelenie štátnej a mestskej dane na domy štyroch mestských štvrtí a predmestí.²⁴

K najstarším patrila funkcia úradníka mestskej váhy (Wagamt, vögh tiszti). Jeho kompetencie počas 17. storočia (po roku 1620) prebral zrejme tzv. trhový richtár (vásárbíró). Funkciu trhového richtára vykonával najprv jeden úradník, na konci 17. storočia už boli volení dvaja pre mesto a dvaja pre predmestia. V kompetencii trhových richtárov boli záležitosti mestských jarmokov a týždenných trhov, kontrola tovaru a dodržiavania cien a sledovanie ich vývoja. Sledovali tiež dodržiavanie mier a váh, zadržovali pašovaný tovar, zabezpečovali prevádzku mestskej radnice, zásobovanie oficiálnych hostí mesta atď.²⁵

S kompetenciami trhového richtára súviseli aj úlohy pisára na mestských bránach (Torschreiber, kapu deák). Najprv bol tento úradník len jeden, na konci 17. storočia bol jeden pisár pre hornú mestskú bránu, jeden pre dolnú mestskú bránu. Náplňou ich práce bola kontrola a zapisovanie privázaného a odvázaného tovaru – hlavne vína, piva a pálenky a vyberanie poplatku „z brány“.

Trhový richtár spravoval pôvodne aj hospodárenie mesta s liehovinami. Výrobu a predaj pálenky povoľovala občanom mestská rada a zdaňovala ho. Poplatok z jej dovozu sa platil pri mestských bránach. Na konci 17. storočia kompetencie trhového richtára v tejto oblasti prevzali dvaja úradníci (pálinka tisztek).

Pri výstavbe domov na hlavnej ulici sa už od stredoveku počítalo aj so zriadením obchodov na prízemí, tzv. patík. V patikách sa predával najrôznejší tovar od potravín a ovocia až po chemikálie a lieky. Mesto patiky prenajímalo a na konci 17. storočia tvoril príjem mesta z ich prenájmu asi 3%.²⁶ Na patiky, ktorých bolo v 17. storočí v meste približne 50,²⁷ dozerali a ich prenájom vyúčtovali dvaja úradníci (Cromhern, patika tisztek). Mesto prenajímalo aj mäsiarne. Dozerali na ne dvaja úradníci (mészárszéki vigyázok). Ich voľba sa objavuje až na konci 17. storočia.

Koncom 17. storočia Košice na nátlak Spišskej komory väčšinu objektov mestského hospodárstva začali prenajímať. Tak sa v rokoch 1701 – 1702 dostali do prenájmu obidva mestské pivovary, dva mlyny, tehelňa, výčapy pálenky, lekáreň, dokonca aj celý úrad trhového richtára a príjmy z brán.²⁸

22 AMK, f. SKMK, Supplementum H., HIII/3, of. 32-36.

23 OSTROLUCKÁ, Milena. *Mestské hospodárenie...*, s. 59.

24 AMK, f. SKMK, Supplementum H., HIII/3, con, con e, con v, taxa.

25 HALAGA, Ondrej R. *Archív mesta Košíc...*, s. 88; AMK, f. SKMK, Supplementum H., HIII/3, dis. 26.

26 OSTROLUCKÁ, Milena. *Mestské hospodárenie...*, s. 60.

27 KERÉKES, György. *Kassa város gazdálkodási viszonyai a 17. században*. Budapest, 1912, s. 29.

28 AMK, f. SKMK, Supplementum H., HIII/2, re 9.

Mestskú pokladnicu spravovali dvaja pokladníci (Zahlherren, fizető tiszték). Sledovali príjmy a výdavky mesta a na základe ročných vyúčtovaní jednotlivých mestských úradníkov vyhotovovali komplexné vyúčtovanie mestského hospodárenia. Z pokladnice sa financovali všetky výdavky týkajúce sa verejného i hospodárskeho života mesta – investície do rekultivácie mestských viníc, na opravy pivovarov, mlynov, domov v mestskom vlastníctve, na údržbu a opravy mestského opevnenia. Zestskej pokladnice sa vydržiaval aj špitál, kostol, fara, škola, väznica, kat. Mesto platilo plat farárovi, lekárovi, učiteľovi, kantorovi, mestským trubačom, zvonárovi a neustále sa zvyšujúcejmu počtu mestských drábov, nemalé boli aj výdavky na cestovné mestských vyslancov. Veľký vplyv na hospodársku situáciu mesta počas 17. storočia malo platenie rôznych daní panovníkovi či sedmohradským kniežatám, predovšetkým taxy a porcií, finančne nákladné boli aj služby pre vojsko (poskytovanie ubytovania, mlynov, pivovaru, povozov, potravín a obilia).

Košice na počiatku 17. storočia stáli na základoch vytvorených v období významného politického a hospodárskeho rozmachu mesta v oblasti obchodu, remesla i poľnohospodárskej výroby. Tomu zodpovedala aj organizácia a štruktúra mestského hospodárstva. Vplyvom nepriaznivých politických pomerov počas 17. storočia, kedy mesto zohrávalo nielen úlohu protitureckého obranného múru, ale aj úlohu hospodárskej základne vodcov protihabsburských povstaní či cisárskych generálov a ich vojenských posádok, sa hospodárska situácia obyvateľov aestskej pokladnice rapídne zhoršovala. Na konci storočia sa tak mesto vo svojom hospodárení dostalo do katastrofálneho stavu a neustále sa zadlžovalo. Zlepšenie nepriniesli ani snahyestskej rady o dokonalejšiu organizáciu správy mestského hospodárstva a zvyšovanie počtu jej úradníkov.

ZOZNAM ARCHÍVNYCH FONDŮV

Archív mesta Košice, fond Slobodné kráľovské (municipiálne) mesto Košice 1239 – 1922.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

HALAGA, Ondrej R. *Archív mesta Košíc. Sprievodca po fondoch a zbierkach*. Praha : Archivní správa Ministerstva vnútra, 1957, 173 s.

HALAGA, Ondrej R. Domínium mesta Košíc a jeho agrikultúra. In *Agrikultúra*, 1989, č. 22, s. 13-39.

KEREKES, György. *Kassa város gazdálkodási viszonyai a 17. században*. Budapest, 1912, 55 s.

OSTROLUCKÁ, Milena. Mestské hospodárenie Košíc v 17. storočí v zrkadle prameňov Archívu mesta Košíc. In *Slovenská archivistika*, 1993, roč. XXVIII, č. 1, s. 54-67.